

РІД ТА РОДИНА ДМИТРА ІВАНОВИЧА ЯВОРНИЦЬКОГО

В минулому році громадськість міста Дніпропетровська і всієї України відсвяткували 150-ту річницю від дня народження відомого історика козацтва Дмитра Івановича Яворницького, однак і досі на порядку денному стоїть питання про написання комплексної біографії цієї видатної людини. Не зважаючи на значну за обсягом історіографію життя і творчості Дмитра Івановича [1; 6; 9; 15; 16; 18], багато сторінок життя і діяльності цієї неординарної постаті залишаються не висвітленими або недостатньо вивченими. До таких можна віднести його походження та родинні стосунки.

Останнім часом спостерігається активізація в напрямку вивчення особистісних стосунків Д.І.Яворницького з його батьками і рідними [10, с.29-31; 11, с.102-106; 12, с.185-187; 13, с.41-45]. Щоправда, свого часу відома дослідниця творчості Д.І.Яворницького Марія Митрофанівна Шубравська все ж приділила деяку увагу його родинним стосункам в своїй відомій монографії, [16, с.13-15]. Отже, взаємовідносини Дмитра Яворницького з батьками, сестрою, племінниками, його подружнє життя деякою мірою висвітлені. Що стосується родоводу, то трохи більше року тому в Харківському історичному альманасі з'явилась розвідка, в якій вперше досліджено генеалогію роду Яворницьких [8, с.110-113]. Автор цієї розвідки харківський краєзнавець А.Ф.Парамонов на основі архівних джерел підтверджує висловлену М.М.Шубравською думку про дворянське походження Д.І.Яворницького. Версія про дворянське походження Д.І.Яворницького не отримала широкої підтримки, але й значних заперечень серед дослідників не викликала. А от що стосується матері Дмитра Івановича, то про неї писали, ніби вона походила з простої селянської родини.

В даній статті на підставі опублікованих праць дослідників біографії Д.І.Яворницького та архівних джерел зроблена спроба комплексно висвітлити історію роду Яворницьких, а також родинні стосунки Д.І.Яворницького.

За даними, які наводить А.Ф.Парамонов, родоначальником священницького роду Яворницьких є дворянин Олексій Яворницький, який у 1793 р. був висвячений на священника Архангело-Михайлівської церкви слободи Лиман Зміївського повіту [8, с.110]. Як стає відомо з клірової відомості 1795 р., Олексій Яворницький був одружений з Євдокією Яківною Любицькою [2, арк.410]. Є.Я.Любицька походила з відомого на Слобожанщині старшинського роду Любицьких. Її дід Роман Любицький згідно з ревізією 1713 р. обіймав посаду Бишкінського сотника в Ізюмському полку [7, с.192]. Точна дата смерті Олексія Яворницького невідома. Напевно, що помер він вже після 1811 р., оскільки в цьому році він ще був записаний в якості позаштатного священника Архангело-Михайлівської церкви слободи Лиман. Однак вже в 1819 р. його дружина Є.Я.Яворницька виступає як вдова. В цьому році вона разом з дітьми влаштувала хутір Яворницький на землях слободи Гомольша, оскільки землі

слободи Лиман відійшли до складу військових поселень [8, с.110]. Про дату смерті Євдокії Яворницької даних не має. Остання згадка про неї відноситься до 1821 р.

Нам відомо про трьох дітей Олексія та Євдокії Яворницьких. Це Федір, Олександр та ще один син, ім'я якого в документах не зазначено. Що стосується Олександра Олексійовича, то після закінчення Харківського колегіуму він з 1814 р. був дияконом Василівської церкви с.Ястребиного Сумського повіту, а у 1821 р. став священником Покровської церкви с.Писарівки [8, с.110-111]. Олександр був одружений з Катериною Іванівною, від якої мав двох дітей Якіма і Ганну. Цікаво, що він першим з Яворницьких став писати своє прізвище Еварницький. Причину заміни першої літери в прізвищі пояснити важко. Таким самим прізвищем писався і Дмитро Іванович. Ось як він сам пояснює цю обставину: „Мені ... в школі замість букви „Я” записали букву „Е” і з цією буквою я й залишився ...” [17, с.199]. Як свідчить наведений факт, всі прямі предки Д.І.Яворницького писали своє прізвище – Яворницький. Отже, вплив далекого родича Олександра Олексійовича на самого Дмитра Івановича виключається.

Федір Олексійович Яворницький (прадід Д.І.Яворницького) народився приблизно у 1779 р. З 1793 р. по 1802 р. навчався в Харківському колегіумі. Закінчити його він так і не зміг, оскільки одружився з донькою священника Тетяною Євдокимівною Лавровською. Відразу після одруження Федір був призначений дияконом Преображенської церкви слободи Петровської, де свого часу священником був батько його дружини (на той момент вже покійний) [8, с.110]. У 1807 р. батько Федора Яворницького уступив йому „по слабости здоров'я” місце священника в с.Лиман. Тут він служив до 1833 р., коли його змінив священник Петро Крижанівський. Причина втрати Федором Яворницьким священницького місця криється в його аморальній поведінці. В його характеристиці сказано, що він був „поведінки поганої до пияцтва і бійок схильний” [4, арк.171 зв. – 172].

У Федора і Тетяни Яворницьких було шестеро дітей: Яким, Максим, Микола, Степан, Марія, Олена.

Максим Федорович Яворницький вчився в Харківському колегіумі. З 1829 р. він служив священником Дмитрівської церкви с.Моначиновки Куп'янського повіту, з 1836 р. – паламарем Петропавлівської церкви с.Рубіжного Вовчанського повіту. До 1852 р. Максим Федорович змінив ще декілька парафій. Він не міг довго втриматись на одному місці через свою схильність до спритного, поганого виконання обов'язків, аморальної поведінки. Врешті-решт Максим Яворницький був відправлений в Троїцький Охтирський монастир на виправлення. Коли він помер, невідомо [8, с.111]. М.Ф.Яворницький був одружений з Параскевою Василівною, від якої мав дітей: Федора, Василя, Олександрю.

Цікавою є доля Миколи Федоровича Яворницького. У 1832 р. він покинув духовне звання і через рік вступив до Харківського університету за власний кошт [8, с.112]. На жаль, подальша доля Миколи Яворницького

невідома. Це перший з Яворницьких, який спробував вирватись зі священницького кола своїх родичів і побудувати своє життя по новому. Чи вдалось це йому, не знаємо, але через півстоліття його внучатий небіж Дмитро Яворницький піде по його стопах і досягне на новому поприщі значних успіхів.

Дід Д.І.Яворницького Яким Федорович продовжив справу своїх предків на священницькій ниві. За сімейною традицією він навчався у Харківському колегіумі. У 1826 р. Яким був виключений з числа слухачів колегіуму через посередні знання і призначений до Дмитрівської церкви міста Харкова. У 1837 р. його перевели на службу в Архангело-Михайлівську церкву с.Колупаївки Харківського повіту. Харківський єпископ характеризував його як здібного і вправного в читанні і співах церковнослужителя [8, с.111]. Яким був одружений двічі: першу дружину звали Надія, другою була донька міщанина Ганна Микитівна. Від двох дружин Яким мав 8 дітей: Івана, Федора, Данила, Євдокію, Феоктиста, Глафіру, Анастасію, Григорія.

Сини Якіма Яворницького Іван, Федір та Данило набули духовних звань і продовжували справу предків. Лише молодший син Григорій (1861 р.н.) пішов на цивільну службу. Він служив у поштовому відомстві. До речі, саме з Григорієм Якимовичем тривалий час листувався Д.І.Яворницький, про що свідчать листи, які зберігаються в Дніпропетровському історичному архіві.

Іван Якимович Яворницький (1827-1885) – старший син Якіма і Надії Яворницьких. На відміну від своїх предків він не пішов на навчання до Харківського колегіуму, можливо, через нестачу коштів. Освіту отримав вдома. Сам Д.І.Яворницький в листі до Я.П.Новицького писав, що його батько „грамотій-самоучка”, читав по складам [16, с.14].

Відсутність освіти не дозволила Івану Яворницькому посісти місце священника, тому вище посади дяка він так і не піднявся. У 1843 р. він був призначений паламарем в Різдвяно-Богородицьку церкву с.Уди Харківського повіту. У 1845 р. Іван Яворницький переведений паламарем в Миколаївську церкву с.Липці того ж повіту, а 20 січня 1849 р. призначений дячком до Івано-Богословської церкви с.Сонцівка [5, арк.81 зв.]. Ось таким чином батько Д.І.Яворницького опинився в Сонцівці, де й народився майбутній вчений. Одружений був І.Я.Яворницький на доньці священника Ганні Матвіївні Тернавській (1827-1916). М.М.Шубравська зазначала, що матір Д.І.Яворницького походила з простої селянської родини. У Якіма і Ганни Яворницьких народилося лише двоє дітей: Горпина (Агрипина) і Дмитро.

Життя І.Я.Яворницького стало свідченням того, що рід Яворницьких втрачав свою енергетику і силу. Якщо дворянин Олексій Яворницький був освіченою людиною і поважним священником, то його правнук Іван Яворницький був малограмотним простим дячком. Напевно, що Іван Яворницький, як і багато інших сільських священнослужителів в Україні, залишився б невідомим для істориків, якби не його видатний син.

25 жовтня 1855 р. (така дата зазначена в метричній книзі Івано-Богословського храму села Сонцівка Харківського повіту) в с.Сонцівка Харківського повіту Харківської губернії (нині Борисівка Харківського району Харківської області) в сім'ї священника Івана Яворницького (в метриці прізвище пишеться з літерою Я) народився син, якого назвали Дмитром [3, арк.281 зв.]. Хоча, як стверджує С.В.Абросимова, сам Д.І.Яворницький в своїх автобіографіях, які зберігаються в фондах Дніпропетровського історичного музею, писав, що він народився 26 жовтня. Можливо, що помилився священник, який вписував день народження Д.Яворницького в книгу народжених, а може, помилився й сам Д.І.Яворницький, коли писав автобіографію. Хрестили Дмитра Яворницького 10 листопада (29 жовтня за ст.ст.) в Іоанно-Богословській церкві священник Г.Лобковський [3, арк.281 зв.].

До 12 років Дмитро Яворницький жив у Сонцівці, там же отримав домашню освіту і виховання. На цьому освіта Д.Яворницького могла б і закінчитися. В родині Яворницьких зайвих грошей не було, а тому Д.Яворницький навряд чи зміг би навчатися в училищі чи семінарії. В цьому родині Яворницьких допомогли поміщики Сонцеви. Син поміщика Сонцева не хотів вчитися сам і наполіг на тому, щоб з ним поїхав вчитись його товариш Дмитро. Ця інформація, записана зі слів одного зі старожилів Сонцівки, вміщена в книзі М.Шубравської [16, с.15]. Сама М.Шубравська лише частково погоджувалась з цим фактом. Можливо, на цей епізод з раннього періоду життя Д.Яворницького пролле трохи світла той факт, що його хрещеною матір'ю була Ганна Дмитрівна Сонцева, яка цілком могла допомогти своєму хрещенику.

Батько Д.І.Яворницького не перечив сину, і той поступив на навчання до Харківського повітового училища, а пізніше (у 1874 р.) – до Харківської духовної семінарії. Можна зрозуміти батька, який бажав своєму єдиному синові кращої долі. Атестат про закінчення духовної семінарії давав право на отримання посади священника. Священики на відміну від дяків жили набагато краще. Отже, Іван Яворницький хотів бачити свого сина священником. Однак сам Дмитро дотримувався іншої думки. Він доволі довго спостерігав, як жив його батько та чисельні родичі Яворницьких – священники, дяки, паламарі; він бачив це тихоплинне, марудне, безпросвітне і буденне життя старосвітських сільських священників і воно зовсім не приваблювало його. У 1877 р., закінчивши три класи семінарії, Д.І.Яворницький вступає до Харківського університету, тим самим пориваючи з тривалою священницькою традицією своїх предків.

Батька свого Д.І.Яворницький любив і часто згадував його. К.О.Тележняк стверджує, що „поведінка батька дуже сильно вплинула на розвиток Яворницького – дитини, на його світогляд, на сприйняття навколишнього світу” [10, с.29]. Можна припустити, що Д.І.Яворницький мав деяке почуття вини за те, що не виправдав сподівань батька. Однак повертатися до сільського життя Дмитро не хотів. Він рідко бував вдома, відписуючи в листах рідним,

що часто хворіє. Влітку 1885 р. він приїхав до Сонцівки, щоб провести в останню дорогу свого батька. Після цього Д.І.Яворницький довгий час не був у Сонцівці, хоча зв'язків з рідними не поривав, допомагав їм грошми. І.М.Тимофєєва наводить дані, що Д.І.Яворницький відвідав свою мати, сестру і племінників восени 1897 р. [13, с.42]. Це була його остання зустріч з матір'ю, з якою, на відміну від батька, в Д.І.Яворницького були досить прохолодні відносини. Він навіть не приїхав на її похорон (Ганна Матвіївна померла влітку 1916 р.).

До сестри Горпини (Агрипини) та її дітей Д.І.Яворницький завжди ставився привітно. Горпина Іванівна одружилася зі священником Іваном Пономарьовим – порядною і освіченою людиною. Від нього вона народила четверо дітей: Ганну, Олександрю, Тетяну, Бориса. Зі своїми племінницями Д.Яворницький мав тривале листування, особливо з Тетяною (в заміжжі Коломієць). Ганна (в заміжжі Любецька) дуже поважала свого дядька і намагалася бути схожою на нього, за що в родині її прозвали „дядечком Яворницьким” [12, с.186].

Що стосується приватного життя Д.І.Яворницького, то його не можна назвати вповні вдалим. Першою його дружиною стала вчителька музики з Харкова Варвара Петрівна Кокіна, з якою він розлучився у 1885 р. Вони не прожили разом і двох років. Ініціатором розлучення стала В.П.Кокіна. У 1884 р. Д.І.Яворницькому причепили ярлик сепаратиста, через що він втратив роботу, а з нею і заробіток, і змушений був підробляти уроками історії. Безгрошів'я і сумнівне майбутнє чоловіка, очевидно, не вдовольняли молоду дружину. Не до вподоби були їй і специфічні заняття Д.Яворницького, який вже тоді захопився археологією і колекціонуванням і всі свої знахідки зберігав вдома, від чого в квартирі утворювався неймовірний безлад. Врешті-решт, вона покинула Дмитра Івановича. Так сталось, що розлучення збіглося у часі зі смертю батька. Всі ці події в комплексі трохи не привели Д.І.Яворницького до душевного зриву, про що він зізнавався своєму другові Г.І.Маркевичу [11, с.103].

В другій половині 1880-х років Д.І.Яворницький знайомиться з Єлизаветою Яківною Щоголевою – донькою харківського поета Я.І.Щоголева. Однак їх взаємна приязнь не переросла у подружні відносини. На заваді став батько, який не бажав бачити своїм зятем бідного молодого вченого. Бідність, від якої так намагався відірватись Д.І.Яворницький, знову стала на заваді сімейному щастю.

Лише у зрілому віці Д.І.Яворницькому, нарешті, пощастило створити сім'ю. У 1918 р. після тривалого знайомства він одружився з вчителькою одного з катеринославських навчальних закладів Серафимою Дмитрівною Бураковою (1879-1943). Вона стала його вірною супутницею і помічницею. Вже після її смерті, яка сталась 10 травня 1943 р., О.С.Девлад писав про неї, що вона була найближчою і найріднішою йому людиною, вірною супутницею і співробітницею, вірним другом [14, с.165]. Дітей вони так і не назвали.

Д.І.Яворницького можна віднести до людей, які не живуть для себе. Все їх життя – це праця, причому праця суспільно корисна. Творча праця – то і є їх життя.

Бібліографічні посилання:

1. Абросимова С.В. Дмитро Іванович Яворницький. – Запоріжжя, 1997.
2. Державний архів Харківської області (далі ДАХО). – Ф.31. – Оп.141. – Спр.68.
3. ДАХО. – Ф.40. – Оп.105. – Спр.104.
4. ДАХО. – Ф.40. – Оп.110. – Спр.1251.
5. ДАХО. – Ф.40. – Оп.110. – Спр.1753.
6. Заруба В.М. Академік Дмитро Іванович Яворницький // Заруба В.М. Постаті: (студії з історії України). – Дніпропетровськ: ВКЦ „Україна”, 1993. – С.3-42.
7. Маслійчук В.Л. Козацька старшина Слобідських полків другої половини XVII – першої третини XVIII ст. – Харків: ВД „Райдер”, 2003. – 252 с.
8. Парамонов А.Ф. К истории рода Яворницких // Харьковский исторический альманах. – 2004. – Весна-літо. – С.110-113.
9. Сохань П.С., Олійник-Шубравська М.М. Видатний дослідник запорозького козацтва, полум'яний український патріот // Яворницький Д.І. Твори у 20 томах. – Запоріжжя: Тандем-У, 2004. – Т.1. – С.11-33.
10. Тележняк К.О. Д.І.Яворницький у стосунках з батьками // Грані. – 2005. – №5. – С.29-31.
11. Тележняк К.О. З особистого життя академіка Д.І.Яворницького // Скарби музеїв: Матеріали обласної наукової конференції до Міжнародного дня музеїв 2003 р. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2005. – С.102-106.
12. Тележняк К.О. „Милий дядечко” (з історії приватного життя академіка Д.І.Яворницького) // Гуманітарний журнал. – 2004. – №1-2. – С.185-187.
13. Тимофеева І.М. Деякі відомості про родину Д.Яворницького з його епістолярної спадщини // З минувшини Подніпров'я. – Дніпропетровськ: ВПОП “Дніпро”, 1995. – С.41-45.
14. Чабан М.П. Сучасники про Д.І.Яворницького: Спогади. – Дніпропетровськ: ВПОП “Дніпро”, 1995. – 204 с.
15. Шаповал І.М. В пошуках скарбів: Оповідання про Д.І.Яворницького. Дніпропетровськ, 1990.
16. Шубравська М.М. Д.І.Яворницький. Життя, фольклористично-етнографічна діяльність. – К.: Наукова думка, 1972. – 255 с.
17. Эварницкий Д.И. По следам запорожцев. – СПб., 1898.
18. Яременко І.І. Археологія у житті та науковій спадщині академіка Д.І.Яворницького. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Дніпропетровськ, 1994.